

**ФАКТУАЛЬНЫЯ СХЕМЫ АРГУМЕНТАЦЫІ
Ў ДЫСКУРСЕ ГУМАНІТАРНЫХ НАВУК:
ЛІНГВАПРАГМАТЫЧНЫ АНАЛІЗ**

У навукова-гуманітарным дыскурсе выкарыстанне фактуальных схем аргументацыі, г. зн. спосабу сувязі паміж тэзісам і довадамі, які заснаваны на звароце да эмпірычных даных, – з’ява натуральная і таму пашыраная. Падставы для такога сцвярджэння дае аналіз артыкулаў з розных галін гуманітарных ведаў. Аўтары навуковых прац па сацыялогіі, псіхалогіі, культуралогіі, лінгвістыцы, журналістыцы пры абгрунтаванні сваіх гіпотэз, ідэй, меркаванняў рэгулярна апелююць да прыватных выпадкаў, надаючы ім статус фактаў і ўводзячы ў склад фактуальнай мадэлі аргументацыі. Мэта гэтых апеляцый – пераканаць аўдыторыю ў прымальнасці пэўнай пазіцыі, выкарыстоўваючы ўніверсальны для аргументатыўных схем механізм уздзеяння. Сутнасць яго ў наступным: калі рэцыпіент прымае довады-факты, ён абавязаны згадзіцца з прапаніруемым тэзісам, улічваючы канвенцыянальную сувязь паміж складнікамі аргументацыі.

Агульная эмпірычная мадэль канкрэтызуецца ў некалькіх тыпах фактуальных схем, што маюць прагматычныя адрозненні. Іх спецыфіка вызначана заснавальнікам неарыторыкі Х. Перэльманам [4], які, у сваю чаргу, спасылаецца на вядомы трактат Арыстоцеля «Рыторыка». Гэты падыход пераняты рускамоўнымі аўтарамі (гл., напрыклад: [3]).

Згодна з канцэпцыяй Х. Перэльмана, факты могуць выступаць у трох прагматычна дэтэрмінаваных разнавіднасцях: 1) як прыклады, накіраваныя на прывядзенне аўдыторыі да пэўнага абагульнення, а таксама на падмацаванне зробленага абагульнення; 2) як ілюстрацыі, прызначэнне якіх – замацаваць перакананасць рэцыпіента ў правільнасці ўжо вядомай і прынятай заканамернасці, падмацаваць усталяванае правіла, узмацніць эффект яго прысутнасці ў свядомасці аўдыторыі; 3) як узоры і антыўзоры, мэта якіх, адпаведна, – схіліць да пераймання пэўнага тыпу паводзін або адхіліць ад яго [4, с. 207-224].

Лінгвапрагматычны аналіз названых схем дазволіў выявіць шэраг заканамернасцяў, істотных для пабудовы эмпірычнай аргументацыі ў дыскурсе гуманітарных навук.

1. Фактуальныя схемы патрабуюць дыферэнцыраванага падыходу. Згодна з функцыянальнай накіраванасцю да кожнай з іх фармулююцца пэўныя рэгламентацыі, якія вызначаюць крытэрыі адбору фактаў, г.зн. уключэння прыватных выпадкаў у склад аргументацыі. Так, прыклад, на падставе якога будзецца абагульненне, павінен быць рэпрэзентатыўным, бяспрэчным, важкім, зразумелым, адназначна трактавацца, стымуляваць да пераходу ад адзінкавага або прыватнага да агульнага, г. зн. выконваць функцыю тыпізацыі. Да ілюстрацыі прад’яўляюцца іншыя патрабаванні. Яна можа выклікаць сумненні, быць не абавязкова тыповай, але эфектнай,

прыцягваць увагу, закранаць эмацыйную сферу, уздзеінічаць на ўяўленне аўдыторыі. Ілюстрацыя не прадугледжвае пераходу да абагульняючага палажэння, а заўсёды з'яўляецца толькі прыватным выпадкам, які палягчае разуменне правіла. Патрабаванні рэцыпіента да прыкладу больш жорсткія, чым да ілюстрацыі: няўдалы прыклад можа выклікаць сумненне ў прымальнасці абагульняючага палажэння, а супярэчлівы – нават абвергнуць яго. Няўдалая ж ілюстрацыя не ўплывае на прымальнасць тэзіса, а толькі сведчыць пра некампетэнтнасць аргументатара, які не разумее агульнае палажэнне або не здольны адэкватна яго падмацаваць.

2. Розніца паміж прыкладам і ілюстрацыяй не заўсёды бывае выразнай. Часцей за ўсё прыватныя выпадкі, якія папярэднічаюць тэзісу, разглядаюцца як прыклады, а тыя, што змяшчаюцца пасля, – як ілюстрацыі. Такі падыход падаецца відавочным, паколькі адлюстроўвае натуральны рух думкі па інерцыі ад прыватнага да агульнага, але гэта далёка не заўсёды адпавядае рэчаіснасці. Паслядоўнасць падачы фактаў у натуральнамоўнай камунікацыі не з'яўляецца фіксаванай, яна вызначаецца прагматыкай выказвання: калі абагульняючы тэзіс – складанае або нечаканае палажэнне, лепш падрыхтаваць да яго шэрагам прыкладаў, у выпадку непарадаксальнасці тэзіса прыклад дарэчны і пасля абагульнення.

Калі мяжа паміж прыкладамі і ілюстрацыямі можа быць амаль незаўважнай, то дыстанцыя паміж гэтымі тыпамі фактаў і прыватнымі выпадкамі, якія падаюцца як узоры, вельмі выразная. Прынцыповая розніца ў наступным: прыклады і ілюстрацыі падмацоўваюць дэскрыптыўныя (апісальныя) выказванні (пра тое, што ёсць), а ўзоры падтрымліваюць аксіялагічныя (ацэначныя) суджэнні (пра тое, што павінна быць), іх узаемазамыняльнасць недапушчальная. Галоўнае патрабаванне да прыватнага выпадку, якому надаецца статус узору, – суб'ект дзеяння павінен «валодаць мінімумам прэстыжу» [4, с. 219], мець пазітыўную ацэнку, толькі тады яго паводзіны будуць лічыцца ўзорнымі, годнымі пераймання.

3. Фактуальныя схемы звычайна маюць вербальную маркіроўку. У якасці іх маркёраў рэгулярна ўжываюцца выразы рознай лексіка-граматычнай прыроды накшталт: *Згодна з атрыманымі данымі можна гаварыць пра...*, *Результаты тэсціравання дазволілі меркаваць, што...*, *Результаты даследаванняў дазволілі зрабіць вывад аб тым, што...*, *Аналіз даных дыяграм дазваляе зрабіць вывад, што...*, *Паводле статыстыкі, Па выніках сацыяльнага даследавання, Па выніках нашага анкетавання, Згодна з вынікамі анкетавання, Па атрыманых даных і інш.*

У склад вербалізатараў даволі часта ўваходзяць лексемы *паказваць, сведчыць, пацвярджаць* і іх дэрываты: *Разгледжаны намі перыяд паказвае, што...*, *Гэта сведчыць пра тое, што...*, *Аналіз адказаў на пытанне сведчыць, што...*, *Разгледжаныя змены з'яўляюцца паказчыкам...*, *Як сведчыць фразеалагічны матэрыял...*, *Результаты даследавання пацвярджаюць наступную гіпотэзу...*, *На аснове даных, атрыманых у ходзе даследавання, былі*

пацверджаны..., Паказчыкі ў дыяграмах пацвярджаюць..., Пацверджаннем гэтага служыць і..., ... што з'яўляецца сведчаннем ... і да т.п.

Трэба заўважыць, што моўныя індикатары фактуальных схем ўжываюцца недыферэнцыравана – прагматычныя адрозненні эмпірычных пасылак выяўляюцца толькі ў кантэксце. Калі прыведзеныя вышэй формулы маркіруюць прыклады і ілюстрацыі, то дыскурсіўныя клішэ з лексемамі *прыклад, ілюстрацыя, вербалізатары так, напрыклад* дэманструюць функцыянальную полісемантычнасць: *Тагачасныя «паўстанцы» прадэманстравалі сваё бяссілле. У такім бунце няма «палітычнай праграмы», таго, што можа нанесці капіталізму значнае пашкоджанне (а розных «супраціўленцаў» капіталізм здольны вырабляць і самастойна: напрыклад, актывісты Greenpeace чамусьці ніколі не ладкуюць свае акцыі супраць шкодных прадпрыемстваў, якія Еўропа вынесла на афрыканскі кантынент, затое перад камерамі эфектна ітурмуюць на сваіх лодках кітабойныя судны)* [2, с. 55]. Дадатковым сродкам кваліфікацыі прыватнага выпадку як антыўзору тут служыць іранічная афарбоўка выказвання.

4. Вербалізатары фактуальных схем у гуманітарным дыскурсе вызначаюцца неадназначнасцю паводзін, што праяўляецца ў прагматычнай аманіміі, калі маркёры эмпірычных даных уводзяць не фактуальныя пасылкі, а каментарыі, якія не з'яўляюцца часткай аргументацыі, але выконваюць дапаможную ролю ў складзе аргументатыўнага рэсурсу. Часцей за ўсё гэта назіраецца пры падачы ізаляваных фактаў.

Да таго ж, мае месца памылковая «навігацыя», калі лексічныя паказчыкі не адпавядаюць прагматычнаму значэнню выказвання. Гэта асабліва заўважна пры выкарыстанні рознага кшталту акцэнтуючараў, якія дэманструюць аўтарскую ацэнку: *яркім прыкладам з'яўляецца; наглядна ілюструе сказанае, найбольш значным паказчыкам стала, знакавым фактам змен можа служыць і да т.п.* З аднаго боку, акцэнтуючары, накіраваныя на тое, каб сфарміраваць адносіны да факта, зрабіць яго прадметам асаблівай увагі, ужываюцца цалкам легітымна. З іншага – такія «памочнікі» з'яўляюцца сродкам інтэлектуальнага і эмацыянальнага ціску на рэцыпіента. У выніку адбываецца падмена абгрунтавання ўнушэннем, а гэта ўжо забаронены прыём. Ён дэманструецца наступным дыскурсіўным фрагментам: *Факт узвядзення журналістам царквы за грошы, заробленыя на газетным бізнесе, пераконвае, што журналістыка дамаглася магчымасці таксама спрабаваць сябе ў пошуках новых светапоглядных арыенціраў для грамадства, так бы мовіць, - дарогі да Храма* [1, с. 111].

5. Прагматычныя крытэрыі вызначэння тыпаў фактуальных схем – магчымасць абагульнення (прыклад), умацненне ўздзеяння (ілюстрацыя), схіленне да ідэалу/стандарту (узор) карэлююць з асноўнымі стратэгіямі аргументацыі – рацыянальна-каштоўнаснай і эмацыянальна-каштоўнаснай. Адпаведна, ў першым выпадку пераважае рацыянальна-лагічнае ўздзеянне, у другім – эмацыянальнае, у трэцім – каштоўнаснае. Галоўная якасць прыкладу – праўдзівасць і тыповасць, ілюстрацыі – верагоднасць і эфектнасць,

узору/антыўзору – пазітыўная/негатыўная ацэначнасць, якая прадугледжвае супадзенне каштоўнасных арыенціраў аргументатара і рэцыпіента.

Калі параўноўваць аргументатыўную сілу розных відаў фактуальных схем, найвышэйшышы паказчык у навуковым дыскурсе маюць довады-прыклады. Але важна ўсвядоміць прынцыповы момант, які аб'ядноўвае эмпірычную аргументацыю ўсіх тыпаў: абгрунтаванне, пабудаванае на апеляцыі да прыватнага выпадку, заўсёды носіць індуктыўны характар. Гэта значыць, сапраўднасць пасылак не гарантуе сапраўднасці тэзіса, а толькі робіць яго больш ці менш верагодным. Факты не маюць сілы доказу, а іх пераканаўчая сіла вызначаецца шматлікімі дыскурсіўнымі параметрамі. Таму зразумела, што выказванне *факт пераконвае* (з ілюстрацыі п. 4) не больш чым рытарычны прыём, які патрабуе крытычнай інтэрпрэтацыі.

Падыход да фактуальных схем з улікам вылучаных лінгвапрагматых асаблівасцяў – неабходная ўмова адэкватнага ўспрымання і выкарыстання эмпірычных довадаў у навукова-гуманітарнай аргументацыі.

Літаратура

1. Вараб'ёў, В. Не “чацвёртая ўлада”, а палітычны інстытут грамадства! / В. Вараб'ёў // Беларуская думка. – 2003. – № 4. – С. 108-118.
2. Драко, І. Грамадства і пошук ідэй / І. Драко // Беларуская думка. – 2008. – № 1. – С. 54-58.
3. Ивин, А.А. Эмпирическая аргументация / А.А. Ивин // Основы теории аргументации. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – С. 27-55.
4. Перельман, Х. Из книги «Новая риторика: трактат об аргументации». Пер. с франц. / Х. Перельман, Л. Олбрехт-Тытека // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М.: Прогресс, 1987. – С. 207-264.